

DAVID BREWER

ΕΛΛΑΔΑ

1453

1821

Οι άγνωστοι αιώνες

 ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

DAVID BREWER

ΕΛΛΑΔΑ
1453-1821
ΟΙ ΑΓΝΩΣΤΟΙ ΑΙΩΝΕΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Νίκος Γάσπαρης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Αντωνία Γουναροπούλου

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Ιστορία

David Brewer, *Ελλάδα 1453-1821: Οι άγνωστοι αιώνες*

Τίτλος πρωτοτύπου: *Greece, The Hidden Centuries:
Turkish Rule from the Fall of Constantinople to Greek Independence*

Μετάφραση: Νίκος Γάσπαρης

Επιμέλεια: Αντωνία Γουναροπούλου

Διόρθωση: Θεοδώρα Τσίγκα

Σελιδοποίηση: ΦΑΣΜΑ ΑΦΟΙ Καπένη Ο.Ε.

Φιλμ, μοντάζ: Μαρία Ποινιού-Ρένεση

Copyright© David Brewer, 2010

Copyright© για την ελληνική γλώσσα, Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ
(Εκδόσεις Πατάκη), 2010, 2017

Published by arrangement with I.B. Tauris & Co Ltd, London
Η παρούσα έκδοση πραγματοποιήθηκε κατόπιν συμφωνίας
με την I.B. Tauris & Co Ltd, Λονδίνο

Πρώτη έκδοση στην αγγλική γλώσσα από τις εκδόσεις
I.B. Tauris & Co Ltd, Λονδίνο, 2010

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη,
Αθήνα, Ιανουάριος 2018

K.E.T. 7003 K.E.Π. 21/18 ISBN 978-960-16-3981-9

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΥΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Στην Ελίζαμπεθ

Θέλω να σε αφηγηθώ αφήγησιν μεγάλη
Κι αν θέλεις να με ακροαστής, ολπίζω να σ' αρέση.

Το Χρονικόν του Μορέως, εισαγωγικοί στίχοι

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Κατάλογος χαρτών</i>	13
<i>Ευχαριστίες</i>	15
Πρόλογος – Η ελληνική εκδοχή για την Τουρκοκρατία. .	17
1. Η Ελλάδα πριν από τους Τούρκους.	27
2. 1453 – Η άλωση της Κωνσταντινούπολης.	42
3. Σουλτάνοι και Πατριάρχες.	62
4. Οι Έλληνες της υπαίθρου.	76
5. Οι Ιταλοί στο Αιγαίο	89
6. Πειρατές και σκλάβοι	106
7. Η πτώση της Κύπρου.	122
8. 1571 – Ναύπακτος	135
9. Ηπειρωτική Ελλάδα και η ζωή στις πόλεις	149
10. Η Εκκλησία	164
11. Βενετοκρατούμενη Κρήτη.	180
12. 1669 – Οι Τούρκοι καταλαμβάνουν την Κρήτη	193
13. Η Κύπρος και η Κρήτη υπό τουρκική κυριαρχία . . .	204
14. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία αλλάζει.	219
15. Πείνα και αρρώστιες	234
16. Περιηγητές στην Ελλάδα	249
17. 1770 – Τα Ορλοφικά	272
18. Οι Έλληνες της διασποράς	289
19. Οι Έλληνες και ο Διαφωτισμός	307
20. Η εναντίωση στον Διαφωτισμό	328
21. Προανάκρουσμα της Επανάστασης.	341

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

22. 1821 – Ο πόλεμος της Ανεξαρτησίας	356
23. Νικόλαος Κασομούλης – Ζώντας τον πόλεμο	371
24. Μερικά συμπεράσματα	387
<i>Χρονολόγιο</i>	397
<i>Σημειώσεις</i>	401
<i>Βιβλιογραφία</i>	419
<i>Ευρετήριο</i>	425

Χάρτες

1. Ελλάδα	18
2. Κωνσταντινούπολη	45
3. Αιγαίο	90
4. Η ακτές της Μπαρμπαριάς	109
5. Κύπρος.	123
6. Ναύπακτος	136
7. Κρήτη	181
8. Ελληνικοί εμπορικοί δρόμοι	295

Ευχαριστίες

Μερικές φορές οι ευχαριστίες στον πρόλογο ενός βιβλίου φαίνονται απλές τυπικότητες, αλλά οι δικές μου δεν είναι. Είμαι ειλικρινά ευγνώμων στον ατζέντη μου Bruce Hunter της David Higham Associates, σε όλο το προσωπικό της I.B. Tauris, και ειδικά στην επιμελήτριά μου Liz Friend-Smith – η συνεργασία μαζί της υπήρξε ιδανική. Επίσης στην Jessica Cuthbert-Smith για τη σχολαστική δουλειά της και στον Adrian Roots που σχεδίασε τους χάρτες.

Από τις πολλές βιβλιοθήκες στις οποίες προσέτρεξα, εκτίμησα ιδιαίτερα τη βιβλιοθήκη του King's College στο Λονδίνο. Διαθέτει μια εξαιρετική συλλογή για όλες της περιόδους της ελληνικής ιστορίας στην αγγλική, στην ελληνική και σε άλλες γλώσσες, με βιβλιοθηκάρχους πάντα πρόθυμους να καθοδηγήσουν τον επισκέπτη στο εντυπωσιακό αλλά δαιδαλώδες κτίριο.

Τα σχόλια τρίτων είναι από τις πολυτιμότερες συνδρομές στη συγγραφή ενός βιβλίου και οι ευχαριστίες μου απευθύνονται σε όσους διάβασαν το σύνολο ή μέρος του κειμένου ή με βοήθησαν με άλλους τρόπους: τους Roderick Beaton, Hugh Bicheno, Μάρκο Δραγούμη, Νίκο Κοκάντζη, John Laughland, Diana Owen, Jerry Schneewind, Λίλυ Βενιζέλου, Paul και Thelma Walters, και Michael και Avra Ward. Τυχόν λάθη είναι βεβαίως αποκλειστικά δική μου ευθύνη.

Κάποια από τα ζητήματα που πραγματεύομαι σε αυτό το βιβλίο τα έχω ήδη μελετήσει σε άρθρα μου στην *Athens News* και είμαι ιδιαίτερα ευγνώμων στον εκδότη της Γιάννη Ψαρόπουλο που μου έδωσε αυτή την ευκαιρία.

Πρόσφατα έτυχε να διαβάσω κάποιες Ευχαριστίες στις οποίες

ο συγγραφέας ευχαριστούσε τους δασκάλους του και ξαφνικά σκέφτηκα πως όλοι θα έπρεπε να το κάνουμε αυτό. Έτσι, θα ήθελα να μνημονεύσω με ευγνωμοσύνη και τρυφερότητα τον Meston Batchelor, τον πρώτο που με δίδαξε αρχαία ελληνικά και με τον οποίο αργότερα μοιραστήκαμε το ενδιαφέρον μας για τη σύγχρονη Ελλάδα, τον Herbert Brown, ο οποίος μου αποκάλυψε τη σπουδαιότητα και τη συγκίνηση που προσφέρει η ιστορία, και την Eirllys Roberts, η οποία επιμελήθηκε το πρώτο μου άρθρο χωρίς ποτέ να χάσει το ενθαρρυντικό χαμόγελό της και με μια ατσάλινη επιμονή για σαφήνεια και ακρίβεια.

Στη συγγραφή αυτού του βιβλίου ενεπλάκη από την αρχή και η οικογένειά μου και εκτιμώ ειλικρινά την ενθάρρυνση των παιδιών μου. Οφείλω πολλά στη σύζυγό μου Elisabeth, στην οποία απευθύνεται και το μεγαλύτερό μου «ευχαριστώ». Ο P.G. Wodehouse αφιέρωσε κάποτε χαριτολογώντας ένα βιβλίο στη σύζυγό του, το οποίο χωρίς τη διαρκή βοήθεια και ενθάρρυνσή της θα είχε τελειώσει στον μισό χρόνο. Μπορώ ειλικρινά να δηλώσω το αντίθετο. Χωρίς τα διεισδυτικά σχόλια, την ενθάρρυνση, την αγάπη και την υποστήριξη της Elisabeth, το βιβλίο αυτό δε θα είχε τελειώσει ποτέ. Πιθανώς να μην είχε καν ξεκινήσει αν τόσο φιλόπονα δε μετέγραφε εκείνη τα χειρόγρατά μου και τα χιλιοδιορθωμένα δοκιμαστικά σε αξιοπρεπές κείμενο. Το βιβλίο αυτό είναι και δικό της και αισθάνομαι πανευτυχής που το αφιερώνω σ' αυτήν.

Η ελληνική εκδοχή για την Τουρκοκρατία

Την άνοιξη του 1705 ένας Τούρκος αξιωματούχος, απεσταλμένος του διοικητή της Θεσσαλονίκης, έφτασε στη Νάουσα. Είχε διαταγή να στρατολογήσει πενήντα ελληνόπουλα για να υπηρετήσουν στην αυλή του σουλτάνου ή στα επίλεκτα στρατιωτικά σώματα των Οθωμανών, τους γενίτσαρους. Οι νέοι έπρεπε να είναι κάτω των είκοσι χρόνων και, σύμφωνα με τη διαταγή του αξιωματούχου, «καλλίμορφοι και αρτιμελείς». Αυτό ήταν το διαβόητο παιδομάζωμα ή «ντεβσιρμέ» για τους Τούρκους. Κάποιες φορές οι νέοι στρατολογούνταν εκούσια ή με πρωτοβουλία της οικογένειάς τους αλλά στη συντριπτική τους πλειονότητα απλώς τους ξεχώριζαν και τους έπαιρναν μακριά – επρόκειτο για αναγκαστική στρατολόγηση.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση οι αντιδράσεις ήταν βίαιες. Οι Έλληνες κάτοικοι της Νάουσας σκότωσαν τον Τούρκο απεσταλμένο και τους δύο συνοδούς του φωνάζοντας πως δε θα παρέδιδαν ποτέ τα παιδιά τους. Σχημάτισαν μια συμμορία πάνω από εκατό άτομα, αποτελούμενη εν μέρει από κλέφτες και εν μέρει από αρματολούς, τους ένοπλους Έλληνες που οι Τούρκοι είχαν επιφορτίσει με τον έλεγχο των κλεφτών, και άρχισαν να ληστεύουν και να σκοτώνουν Τούρκους της περιοχής. Η Νάουσα ήταν ιδανικός τόπος για τους ορεσίβιους κλέφτες, καθώς η πόλη βρίσκεται στους πρόποδες του Βερμίου· σε μικρή απόσταση το υψόμετρο φτάνει τα πεντακόσια μέτρα ενώ η κορυφή του με ύψος δύο χιλιάδες εξήντα πέντε μέτρα βρίσκεται μόνο δέκα χιλιόμετρα μακριά.

Χρειάστηκε δύναμη οχτακοσίων Τούρκων για να περικυκλώσουν τους επαναστάτες και να τους νικήσουν σε μια «φοβερή και μανιασμένη μάχη». Ο αρχηγός των επαναστατών σκοτώθηκε στη συμπλοκή και οχτώ σύντροφοί του αιχμαλωτίστηκαν και οδηγήθηκαν αλυσοδεμένοι ενώπιον ενός ειδικού δικαστηρίου. Καθ' όλη τη διαδικασία παρέμειναν απείθαρχοι κι εριστικοί – στο τέλος καταδικάστηκαν σε θάνατο δι' απαγχονισμού. Οι νικητές παρέλασαν στους δρόμους της Νάουσας επιδεικνύοντας τα κομμένα κεφάλια και στη συνέχεια τα έστειλαν στο παλάτι του διοικητή στη Θεσσαλονίκη.

Το παιδομάζωμα αυτό ήταν ένα από τα τελευταία στην Ελλάδα, πιθανώς το τελευταίο, αλλά για τους Έλληνες η μνήμη του παιδομαζώματος δεν έσβησε ποτέ. Τα γεγονότα του 1705 συγκεντρώνουν όλα τα χαρακτηριστικά στοιχεία που για αιώνες έκαναν τους Έλληνες να μισούν την τουρκική κατοχή και τους Τούρκους: τη βίαιη αρπαγή των πιο διαλεχτών παιδιών κάθε γενιάς, την ηρωική ελληνική αντίσταση και τα βάνουσα τουρκικά αντίποινα.

Οι Έλληνες είχαν πολλούς ακόμα λόγους για να νιώθουν αγανάκτηση απέναντι στον σχεδόν τετρακοσίων χρόνων τουρκικό ζυγό, την *Τουρκοκρατία*, η οποία χρονικά οριοθετείται από την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 μέχρι την επίσημη αναγνώριση της ελληνικής ανεξαρτησίας το 1833. Σε πολλά ελληνικά ιστορικά βιβλία για τη συγκεκριμένη εποχή οι Έλληνες υπό την τουρκική εξουσία περιγράφονται ως σκλάβοι – «υπόδουλοι» ή «εν δουλεία». Σύμφωνα με τα βιβλία αυτά, οι Έλληνες βρίσκονταν σε διαρκή πίεση να εγκαταλείψουν την ορθόδοξη χριστιανική πίστη τους και να εξισλαμιστούν ενώ δεν τους επιτρεπόταν να χτίζουν εκκλησίες. Για να κρατήσουν την ελληνική γλώσσα ζωντανή ήταν αναγκασμένοι να διδάσκουν τα παιδιά τους κρυφά. Οποιαδήποτε διαμαρτυρία ή εξέγερση καταστέλλονταν ανελέητα. Η δυσβάσταχτη φορολογία έκανε τη ζωή τους άθλια. Πολλοί υποστηρίζουν πως η Τουρκοκρατία απέκοψε την Ελλάδα από την καλλιτεχνική έκρηξη της Αναγέννησης και τις πνευματικές εξελίξεις του Διαφωτισμού. Επιπλέον, οι Τούρκοι στα τετρακόσια χρόνια της εξουσίας τους δεν επέφεραν ούτε μία βελτίωση στον τόπο και δεν άφησαν πίσω τους τίποτα αξιόλογο. Τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας οι λαοί τους

οποίους είχαν ή συνέχιζαν να έχουν υπό την εξουσία τους κατηγορούσαν τους Τούρκους για όλα τα δεινά των χωρών τους. Όπως έγραψε τον 19ο αιώνα ένας ταξιδιώτης στα Βαλκάνια: «Κάθε δυστυχία αποδίδεται στους Τούρκους, και ακούμε τόσο συχνά πως είναι τύραννοι και καταπιεστές, ώστε οι άνθρωποι γενικά πιστεύουν ότι όντως είναι». Από την άποψη αυτή, οι αιώνες της τουρκικής κυριαρχίας είναι πράγματι σκοτεινοί και, σε μεγάλο βαθμό, άγνωστοι.

Η εικόνα αυτή, ωστόσο, δεν είναι απόλυτα ακριβής. Για παράδειγμα, οι Έλληνες δεν εξαναγκάζονταν να ασπαστούν το Ισλάμ. Οι Έλληνες, όπως και άλλοι χριστιανοί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ασκούσαν τη θρησκεία τους απολύτως ελεύθερα – οι εξισλαμισμοί, όταν συνέβαιναν, γίνονταν για προσωπικά οφέλη. Η ανέγερση ναών στην πραγματικότητα επιτρεπόταν έπειτα από άδεια της τουρκικής κυβέρνησης, την οποία οι αρχές συνήθως παραχωρούσαν αν ο καινούριος ναός βρισκόταν σε κυρίως χριστιανική περιοχή και δεν ήταν κοντά σε τζαμί. Έτσι, μέχρι τον 18ο αιώνα στην ίδια την Κωνσταντινούπολη υπήρχαν σαράντα ελληνικές εκκλησίες εκ των οποίων μόνο οι τρεις είχαν χτιστεί πριν από την άλωση της πόλης από τους Τούρκους. Εφόσον δε η απόλυτη ευθύνη για την εκπαίδευση των ελληνοπαίδων ανήκε στην Ελληνική Εκκλησία, δεν υπήρχε καμιά ανάγκη αυτή η εκπαίδευση να είναι κρυφή. Τα κρυφά σχολεία είναι ένας μύθος.

Οι Τούρκοι δεν ήταν οι μόνοι ξένοι κυρίαρχοι της Ελλάδας στη διάρκεια της λεγόμενης Τουρκοκρατίας. Μέχρι τα μέσα του 16ου αιώνα –έναν αιώνα μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης– οι Βενετοί κατείχαν την Κύπρο, οι Γενοβέζοι τη Χίο και οι σταυροφόροι Ιωαννίτες Ιππότες τη Ρόδο, έως ότου τις έχασαν από τους Τούρκους. Πέρασε ένας ακόμα αιώνας μέχρι οι Τούρκοι να κερδίσουν την Κρήτη από τη Βενετία, την οποία κατείχε από το τέλος της Δ΄ Σταυροφορίας το 1204.

Συνεπώς στην Κρήτη η βενετική κυριαρχία ή Ενετοκρατία κράτησε όσο η Τουρκοκρατία αλλού. Σε τι διέφεραν τα δύο καθεστώτα; Οι Βενετοί επιδείκνυαν την ίδια ωμότητα με τους Τούρκους στην καταστολή επαναστατικών κινήματων, τα οποία ήταν την πρώτη περίοδο της Ενετοκρατίας· σύμφωνα με έναν υπολογισμό σημειώθηκαν είκοσι επτά διαφορετικές εξεγέρσεις μέσα

σε δύο αιώνες. Αν και οι Βενετοί, ως καθολικοί, ήταν γενικά πιο ανεκτικοί προς την Ελληνική Εκκλησία, επενέβαιναν πιο συχνά στα εσωτερικά της απ' ό,τι οι Τούρκοι παραγκωνίζοντας τους ορθόδοξους επισκόπους. Η φορολογία των Βενετών ήταν βαριά όσο και των Τούρκων και εξίσου μισητή. Στην τελική προσπάθεια για τον έλεγχο του νησιού πολλοί Κρητικοί υποστήριζαν τους Τούρκους προτιμώντας τους από τους Βενετούς. Θα περιμενε, λοιπόν, κανείς να είναι η Ενετοκρατία εξίσου απεχθής με την Τουρκοκρατία – αλλά δεν είναι.

Οι λόγοι είναι μάλλον προφανείς. Μετά την απώλεια της Κρήτης το 1669 η Βενετία είχε για σύντομο χρονικό διάστημα υπό την κατοχή της την Πελοπόννησο. Όμως το 1715 οι Τούρκοι έδιωξαν τους Βενετούς από την ηπειρωτική χώρα. Μοναδικές κτήσεις της Βενετίας απέμειναν τα Ιόνια Νησιά, μέχρι που το 1797 τα έχασε κι αυτά, όπως και την ανεξαρτησία της, από τον Ναπολέοντα. Έτσι, όταν εδραιώθηκε η ελληνική ανεξαρτησία το 1833, η Βενετία, σε πορεία τελικής πτώσης, είχε πάψει να είναι απειλή για τους Έλληνες για περισσότερο από έναν αιώνα.

Ωστόσο, οι σχέσεις της Ελλάδας με την Τουρκία ήταν εντελώς διαφορετικές. Το 1833 το νεαρό ελληνικό κράτος επεκτάθηκε περίπου διακόσια χιλιόμετρα βόρεια του Ισθμού της Κορίνθου – η γραμμή των συνόρων του με τον παλιό εχθρό ήταν ιδιαίτερα μεγάλη. Καθώς η Ελλάδα συνέχιζε να επεκτείνεται προς τον βορρά, αυτή η επικίνδυνη αντιδικία για τα σύνορα συνεχίστηκε και παραμένει ακόμα και σήμερα: μια διαφιλονικούμενη συνοριακή γραμμή χωρίζει τις δύο χώρες στην ανατολική Θράκη και στο Αιγαίο, ενώ τα ανατολικότερα νησιά της Ελλάδας, η Λέσβος, η Χίος, η Σάμος και η Κως απέχουν λίγα μόλις μίλια από τις ακτές της Τουρκίας. Σε αντίθεση με τη Βενετία, η Τουρκία παρέμεινε μια διαρκής σκιά πάνω από την Ελλάδα αλλά και μια βασική παράμετρος των ελληνικών και, στην πραγματικότητα, και των ευρωπαϊκών υποθέσεων.

Αν η Τουρκία συνιστούσε απειλή για την Ελλάδα, λίγα μόνο χρόνια μετά την ελληνική ανεξαρτησία η ίδια η Ελλάδα απείλησε με τη σειρά της την Τουρκία: ήταν κάτι που συνέβη με την εξαγγελία της επονομαζόμενης Μεγάλης Ιδέας. Επρόκειτο για την άποψη πως το ελληνικό κράτος έπρεπε να επεκταθεί για να συμπεριλάβει όλους τους Έλληνες και όχι μόνο ένα μικρό μέρος

τους που ζούσε στην επικράτεια του ελληνικού βασιλείου· επιπλέον, σύμφωνα με αυτή την άποψη, η Κωνσταντινούπολη έπρεπε να γίνει και πάλι πρωτεύουσα του κράτους, αφού πρώτα εκδιώκονταν οι Τούρκοι. Το 1884 η Μεγάλη Ιδέα ακούστηκε για πρώτη φορά στο ελληνικό κοινοβούλιο από τον πολιτικό Ιωάννη Κωλέττη. «Το Βασίλειον της Ελλάδος» είπε ο Κωλέττης «δεν είναι η Ελλάς. Αποτελεί ένα μέρος μόνον, το πλέον μικρόν και το πλέον πτωχόν της Ελλάδος. Έλληνας δεν είναι μόνο αυτός που ζει μέσα σ' αυτό το βασίλειο αλλά και αυτός που ζει σε οποιονδήποτε τόπο που σχετίζεται με την ελληνική ιστορία ή την ελληνική φυλή. Υπάρχουν δύο μεγάλα κέντρα του Ελληνισμού. Αι Αθήναι είναι η πρωτεύουσα του Βασιλείου. Η Κωνσταντινούπολις είναι η μεγάλη πρωτεύουσα, η Πόλις, το όνειρο και η ελπίς όλων των Ελλήνων».

Το νόημά του ήταν σαφές. Όπως σχολίασε ο Πάλμερστον, βασικός στόχος του Κωλέττη ήταν προφανώς «η επιθετικότητα έναντι της Τουρκίας». Η Μεγάλη Ιδέα έγινε στην ουσία άρθρο πίστεως των Ελλήνων πολιτικών και το μίσος προς την Τουρκία κατέστη σημαντικό στοιχείο της ελληνικής ταυτότητας, μια νοοτροπία που καλλιεργείται στον χώρο της εκπαίδευσης από το δημοτικό μέχρι το πανεπιστήμιο. Το 1922 η προσπάθεια της Ελλάδας να πραγματοποιήσει τη Μεγάλη Ιδέα εισβάλλοντας στην Τουρκία και με απώτερο σκοπό την πιθανή κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης οδήγησε σε καταστροφή – αλλά όχι και σε μείωση του ανταγωνισμού. Από το 1974, όταν η Τουρκία κατέλαβε τη βόρεια Κύπρο, το ετήσιο αμυντικό δόγμα της Ελλάδας κατονομάζε σε σταθερή βάση την Τουρκία ως την κύρια απειλή – μόνο το 2005 την αντικατέστησε με τη διεθνή τρομοκρατία.

Όλα αυτά υποδηλώνουν ότι η ελληνική πικρία για τους παλιούς κατακτητές εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το τι συνέβη μετά την ανεξαρτησία της χώρας και έχει λιγότερη σχέση με τα χαρακτηριστικά της ίδιας της εξουσίας των κατακτητών. Πάνω σε ποια βάση, λοιπόν, μπορεί κάποιος να κρίνει πώς ήταν στην πραγματικότητα η εξουσία των Τούρκων ή των Βενετών;

Ίσως φαίνεται πως μόνο μία κρίση μπορεί να γίνει, κι αυτή είναι η καταδίκη. Όπως είδαμε, οι Έλληνες ιστορικοί συχνά εξισώνουν την τουρκική κυριαρχία με τη σκλαβιά. Η σκλαβιά, λένε, είναι εκ των πραγμάτων εντελώς ολέθρια – έτσι, αν η ξένη

κυριαρχία είναι σκλαβιά, τότε όλες οι ξένες κυριαρχίες είναι ολέθριες, τελεία και παύλα.

Οι Έλληνες δεν είναι, φυσικά, ο μόνος λαός που χαρακτηρίζει την ξένη κατοχή σκλαβιά. Στη Βρετανία τραγουδάνε «Οι Βρετανοί ποτέ, ποτέ, ποτέ δε θα γίνουν σκλάβοι» από το 1740 που το τραγούδι πρωτοακούστηκε σε μια χοροεσπερίδα μέχρι τις σημερινές δημοφιλείς συναυλίες στο Άλμπερτ Χολ κάθε Σεπτέμβρη. Αυτά τα επαναλαμβανόμενα λόγια και τον ενθουσιασμό με τον οποίο τα δέχτηκε το κοινό δεν τα ενέπνευσε κάποιος άμεσος κίνδυνος εισβολής. Το 1740 είχαν περάσει πάνω από εβδομήντα χρόνια από την επίθεση των Ολλανδών στο Τσάταμ το 1667, και σχεδόν πενήντα από την προσπάθεια των Γάλλων να επαναφέρουν στον θρόνο τον εξόριστο Ιάκωβο Β' το 1692, ενώ η ναπολεόντεια απειλή θα εμφανιζόταν μισό αιώνα αργότερα. Το ρεφρέν διακήρυσσε με αποφασιστικότητα την αντίσταση σε κάθε ξένη επιβουλή εκ μέρους οποιουδήποτε και οποτεδήποτε. Για τους Βρετανούς, όπως ακριβώς και για τους Έλληνες, το να εξουσιάζεται κανείς από ξένους ήταν σκλαβιά.

Οι Έλληνες, όμως, υπό την εξουσία των Τούρκων δεν ήταν κυριολεκτικά σκλάβοι. Κανένας δεν έχει υποστηρίξει πως όλοι οι Έλληνες ήταν περιουσία Τούρκων αφεντάδων που μπορούσαν να τους πουλάνε και να τους αγοράζουν. Η λέξη «σκλαβιά» χρησιμοποιείται μεταφορικά με την έννοια του περιορισμού της ελευθερίας. Ανοίγει έτσι ο δρόμος για να εξετάσουμε αφενός μέχρι ποιου σημείου οι εξουσιαστές περιόριζαν πράγματι την ελευθερία και τι άλλους καταναγκασμούς επέβαλλαν, αφετέρου δε τι μπορεί να θεωρηθεί όφελος για τον εξουσιαζόμενο. Σκοπός του βιβλίου είναι να ερευνήσει ακριβώς αυτό.

Η επανεκτίμηση μιας εθνικής πεποίθησης που επί χρόνια έχει γίνει κοινά αποδεκτή μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα επώδυνη διαδικασία. Μπορούμε ίσως να φανταστούμε πώς θα αντιδρούσαμε εμείς οι Άγγλοι εάν διατυπωνόταν η άποψη ότι κάποια από τις πιο λαμπρές στιγμές του έθνους μας δεν ήταν διόλου λαμπρή, ή ότι κάποια από τις πιο σκοτεινές περιόδους της ιστορίας μας είχε και τα καλά της: οργισμένη άρνηση να εξετάσουμε τα αποδεικτικά στοιχεία, και ένα άμεσο συμπέρασμα ότι η άποψη αυτή όχι μόνο δεν είναι αληθής αλλά και ότι δεν θα μπορούσε να είναι αληθής.

Η δυσκολία να απορριφθεί ένας μύθος από την ιστορία ενός έθνους φαίνεται καθαρά με το ακόλουθο παράδειγμα: στο νεοσύστατο κράτος του Ισραήλ όλοι πίστευαν ότι οι Εβραίοι που πέθαναν το 70 μ.Χ. στο ορεινό οχυρό της Μασάντα πολεμώντας τους Ρωμαίους ήταν πατριώτες. Η φράση «Η Μασάντα δε θα ξαναπέσει» έγινε το σύνθημα του νεαρού εμπόλεμου κράτους. Κάποια στιγμή στα χέρια του Ισραηλινού ιστορικού Νάχμαν Μπεν-Γεχούντα βρέθηκε η εργασία ενός Αμερικανού συγγραφέα, στην οποία υποστήριζε ότι οι Εβραίοι της Μασάντα ήταν στην πραγματικότητα εγκληματίες δολοφόνοι που είχαν σκοτώσει πολλούς συμπατριώτες τους Εβραίους. Ο Μπεν-Γεχούντα απέρριψε με αγανάκτηση την ιδέα, αλλά έφαξε και στη βιβλιοθήκη του για να το ελέγξει. «Για να μη μακροηγορώ και για να μη θυμάμαι πάλι εκείνο το οδυνηρό Σαββατοκύριακο» έγραψε «ως το Σάββατο το βράδυ ήξερα πως η εργασία ήταν σωστή και πως εγώ έκανα λάθος».

Το να χαρακτηρίζει κανείς μια μακρόχρονη πεποίθηση μύθος δε σημαίνει πως την περιφρονεί. Οι μύθοι έχουν τη δύναμη να προκαλέσουν και καλό και κακό. Οι μύθοι μπορούν να οδηγήσουν στις υπερβολές του φανατισμού αλλά και να δυναμώσουν και να κρατήσουν ζωντανό έναν λαό που βρίσκεται σε δεινή θέση. Χωρίς αμφιβολία πολλοί Έλληνες θα αναστατωθούν με το ανά χείρας βιβλίο, καθώς αμφισβητεί μερικές από τις πεποιθήσεις τους σχετικά με την ιστορία της Τουρκοκρατίας – ζητώ προκαταβολικά συγγνώμη για την αναστάτωση αυτή, την οποία και κατανοώ. Παρ' όλα αυτά, η ιστορία πρέπει να καταγραφεί όσο το δυνατόν ακριβέστερα και όσο το δυνατόν πιο κοντά στην αλήθεια. Όπως είπε ο ιστορικός Γκαετάνο Σαλβεμίνι «η αντικειμενικότητα είναι ένα όνειρο, η τιμιότητα είναι ένα καθήκον».

Η ιστορία συχνά παρουσιάζεται, ιδιαίτερα από τους παλαιότερους Έλληνες ιστορικούς της περιόδου, ως μια ιστορία που εκτυλίσσεται μόνο ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους – μια κλειστή σκηνή με δύο μόνο ηθοποιούς, ή ίσως μια περίκλειστη αρένα με δύο μόνο ανταγωνιστές. Η ιστορία όμως περιλαμβάνει και πολλά άλλα στοιχεία.

Από τη στιγμή που η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατέλαβε το 1453 την Κωνσταντινούπολη και εδραίωσε την κυριαρχία της στη νότια και ανατολική Ευρώπη έγινε βασικός παίκτης στις ευρω-

παϊκές υποθέσεις μέσω του εμπορίου, της διπλωματίας, μερικές φορές μέσω συμμαχιών, αλλά κυρίως μέσω των πολεμικών διενέξεων. Οι επόμενοι αιώνες στιγματίστηκαν από τους πολέμους των Οθωμανών εναντίον των Βενετών, των Αψβούργων, εναντίον συνδυασμών ευρωπαϊκών δυνάμεων γνωστών ως Ιερές Συμμαχίες, και τελευταία εναντίον της Ρωσίας. Οι επιτυχίες ή οι αποτυχίες ισχυροποιούσαν ή αποδυνάμωναν την Οθωμανική Αυτοκρατορία και επηρέασαν άμεσα ή μετέβαλαν μακροπρόθεσμα τις σχέσεις των Οθωμανών με τους λαούς που είχαν υπό την εξουσία τους, περιλαμβανομένων και των Ελλήνων.

Πέντε από τις διενέξεις αυτές, μία σε κάθε αιώνα, αποδείχτηκαν κομβικά σημεία. Η πρώτη ήταν η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1453, που σηματοδότησε την κατάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και την αφετηρία της μεγάλης επέκτασης των Οθωμανών στην Ευρώπη. Η επόμενη ήταν η ήττα των Οθωμανών στη ναυμαχία της Ναυπάκτου το 1571, ήττα που κατάφερε σημαντικό πλήγμα στην εικόνα των ανίκητων στη θάλασσα Οθωμανών και που, όπως πολλοί υποστηρίζουν, σήμανε την αρχή της μακράς διαδικασίας της παρακμής τους. Αλλά έναν αιώνα αργότερα, το 1669, οι Οθωμανοί ήταν ακόμα αρκετά ισχυροί ώστε να πάρουν την Κρήτη από τους Βενετούς, καθιστώντας πολλές χιλιάδες Έλληνες υπηκόους της αυτοκρατορίας τους. Το 1770 οι Έλληνες κήρυξαν μια βραχύβια και ανεπιτυχή επανάσταση εναντίον των Τούρκων. Ήταν τα λεγόμενα Ορλοφικά, εμπνευσμένα από τη Μεγάλη Αικατερίνη ως μέρος των επεκτατικών σχεδίων της, που πήραν το όνομά τους από τον επικεφαλής κόμη Θεόδωρο Ορλόφ, έναν από τους πολλούς ερωμένους της Ρωσίδας αυτοκράτειρας. Τελικά, το 1821 ξεκίνησε η Ελληνική Επανάσταση, η οποία δώδεκα χρόνια αργότερα οδήγησε στην ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

Για να γίνει αντιληπτός ο αντίκτυπος που είχε στην Ελλάδα η άλωση της Κωνσταντινούπολης, πρέπει να εξετάσουμε τις συνθήκες που προηγήθηκαν. Τι αλλαγές, καλές ή κακές, επέφερε η οθωμανική εξουσία; Η Ελλάδα πριν από την άφιξη των Οθωμανών είναι το αντικείμενο του επόμενου κεφαλαίου.